

Stawfordska Sällskapet

Historikergrupp för Höganäs AB

www.stawford.se



Rapport nr 28

Eldsjälarna som skapade Höganäs

Lars Dahlbom 2023

Ruuth , Stawford och Höganäs

Höganäs blev stad 1936. 150 år tidigare fanns endast några fiskare boende på den plats som skulle bli Höganäs. Vad var det som var grunden för denna snabba utveckling? I botten ligger förstås fyndet av stenkol och lera. Men det fordrade ett stort kapital, eldsjälar och ett oändligt tålamod för att projekt Höganäs skulle bli en framgång.

Initiativtagarna

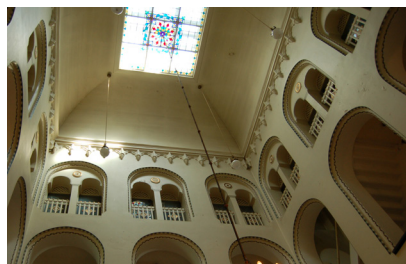
Den första eldsjäl var greve Erik Ruuth född 1746. Han fick en mycket stormig politisk karriär som bl.a. finansminister under Gustav III:s katastrofalt underfinansierade krig mot Ryssland. Efter kungens hastiga frånfälle 1792 drog några av hans mäktiga motståndare igång en undersökning rörande



Erik Ruuth iförd nationella dräkten. Målning efter 1791 då han erhöll serafimerriddarens värdighet med den kraschan han bär på bröstet.

[Höganäsbolagets historiska arkiv]

de Ruuths hanterande av statens finanser. Undersökningen resulterade i en rättegång i vilken en del ”guldbroar”, dvs. mutor, kom till användning från båda sidor. Ruuth dömdes till ett ofantligt skadestånd på ca 300 000 Rdr. Ett av skälen var att Gustav III sällan kvitterade utanordningar eller låneavtal på ett korrekt sätt utan bara skrev sitt namn någonstans på dokumenten och detta godtogs inte av rätten. Ruuth fick resning i målet och i den nya rättegången blev han i stora delar frikänd och ersättningskravet sänktes till 90 000 Rdr (ca 300 milj. kronor i 2015 års penningvärde). Men även denna summa var så stor för Ruuth att han måste begära sig i konkurs, en konkurs som aldrig behövde verkställas eftersom han så småningom uppnådde en överenskommelse



Snårestads säteri som Ruuth döpte om till Charlottenlund efter sin hustru. Ett av de stora godsinnehaven som ägdes och i allra högsta grad brukades av Erik Ruuth.

Till höger: Centrumpartiet inifrån

med kungen om en avbetalningsplan.

Samma år, 1786, som han utsågs till finansminister köpte han stenkolsverket vid Bosarp, en gruva som varit i drift i mer än fyrtio år men som egentligen aldrig lämnat någon vinst. Och det var från denna verksamhet hans omfattande intresse för gruvnäring och keramik utgick.

Problemet med Bosarp var det långa avståndet till avnämare av stenkolen, vanligen i och vid Helsingborg och då framförallt de dåliga vägarna dit. Även om den stenkol som utvanns i gruvan kunde levereras i önskvärt skick var det ofta kolstybb vid framkomsten. Ruuth sökte därför mycket aktivt efter bättre kolförekomster närmare kusten. och hade 1792 fått indikationer på att det vid ett litet fiskeläge vid norra Öresund, som hette Höganäs, fanns rik tillgång till goda kol med Sundet alldeles utanför i väntan på transporter. Denna vetskap var för Ruuth djupt frustrerande eftersom han inte kunde utnyttja den. På grund av sin konkurssituation var hans gruvföretag under kvarstad sedan 1794 och skulle säljas på auktion. Det gällde alltså för honom att hålla vetskapen om den nya fyndigheten hemligt tills någon möjlighet öppnade sig för honom. Och det skulle det faktiskt göra.

Hur fyndigheten i Höganäs upptäcktes finns det en berättelse om. Ruuth ägde en lerkärlsfabrik i Helsingborg dit leror från olika håll levererades. Från Höganäs kom en bonde med ett lass gul lera, lämpad för kyllerfärgning. Kyller var en skyddsklädsel av sämskskinn för militärt ändamål. Den här typen av lera förknippades ofta med stenkol varför en av Ruuths män, Anders Polheimer, undersökte området vid Tjörred, varifrån lerlasset kommit och år 1792 fann han mycket riktigt stenkol på måttliga djup och dessutom god eldfast lera. Anders Polheimer var brorsons son till den kände Christopher Polhem och hade från 1786 ansvar för gruvan i Bosarp. Polheimer bör betraktas som upptäckare

av kolfyndigheterna i Höganäs och har därför fått en gata uppkallad efter sig. Dock har det blivit något misstag begånget eftersom gatan döpts till Polhemsgatan och någon Polhem finns inte med i listan över betydande personer i Höganäs. Utöver fyndet av stenkol i Höganäs tillskrivs Polheimer också upptäckten av täljsten i Handöl, ett fynd som så småningom kom att exploateras av Höganäsbolaget.

Huruvida berättelsen är sann eller en skräna är inte lätt att veta, men både Linné och Hårleman har i sina resedagböcker nämnt den gula leran och dess lämplighet som kyllerfärg. Belagt är däremot att Ruuth redan 1786 uttryckt sin övertygelse om att det skulle finnas stora fyndigheter av stenkol i nordvästskåne och han hade lagt ner mycket arbete på att skaffa sig ensamrätt för brytningen med tanke på de stora kostnader som en prospektering skulle medföra.

I det förberedande arbetet inför gruvverksamheten ingick bergmästarbesiktning, utsättning och byggnation av magasin och ett par andra mindre byggnader. I Helsingborg inköptes ett par korsvirkeshus från ett nedlagt kronobränneri. Byggnaderna avsågs transporteras till Höganäs.

Det första schaktet sänktes 1794 men innan brytningen hade kommit i gång avslutades allt arbete och



folket avskedades. Anledningen var beslutet om kvarstad på Ruuths egendomar, inklusive gruvverksamheten. Endast

Det s.k. Traktörshuset uppfördes 1798. Det har fungerat som tullhus och gästgiveri, tidvis samtidigt. Numera är det ett privatägt bostadshus.

Huset var ursprungligen brädklätt men senare reveterades det för att i modern tid återfå brädklädseln.

Som gästgiveri var det, vilket framgår av flera reseberättelser, rent och snyggt med billig men god mat.

lertäkten kunde fortsätta eftersom den upptagna leran kunde gömmas undan internt vid Ruuths lergodsfabriker i Helsingborg och Ulvsunda utanför Stockholm. Den stenkolsverk som man tvingades ta upp vid lerbrytningen gömdes undan.

Erik Ruuth var alltså svårt begränsad i sin handlingsfrihet av den kvarstad som var lagd på all hans egendom. Han såg med stor oro fram mot den auktion där stenkolsverket skulle säljas. Han visste att det i Göteborg bildats ett kapitalstarkt konsortium inför auktionen och insåg därför att det skulle bli dyrt. Och så blev det. Konsortiet ropade in stenkolsverket för knappt 3 000 Rdr. Men redan på auktionsdagen överenskom konsortiet med Ruuth att han skulle driva verket vidare och för detta fick han två tredjedelar av aktierna. Nu var hans verksamhet vid stenkolsverket tryggad för framtiden.

Vilka personer ingick i konsortiet och var kom kapitalet från? Här redovisas de fem viktigaste personerna:

Carl Bagge som var initiativtagare och huvudman i konsortiet var industriman från Göteborg. Han ägde varv, tegelbruk, glasbruk m.m. Glasbruket byggdes om för koleldning 1796 efter ritningar av den engelska ingenjören Thomas Stawford, till vilken vi får anledning att återkomma.

Samuel af Forselles kom ursprungligen från Finland. Han gick en militär bana och avancerade snabbt till överstelöjtnant. Han blev förmånligt känd av Gustav III och utsågs till landshövding i Göteborgs och Bohus län, en tjänst som han tvingades lämna 1800 efter sina misslyckade insatser i samband med det s.k. Björnbergsska upploppet. Han ägde en stor privat förmögenhet.



William Chalmers, känd för sin tekniska högskola. Född 1748 och dog barnlös 1811.

William Chalmers, Ostindiska Kompaniets superkargör i Kanton och Macao under tio år där han skapade en förmögenhet. Han var ledamot i styrelsen för byggandet av Trollhätte kanal och direktör i det fjärde Ostindiska kompaniet som gick i konkurs 1809. Som en erkänsla

för sitt arbete i kompaniet utsågs han till kansliråd. Han testamenterade 218 100 Rdr Bko till en slöjdskola som så småningom blev Chalmers Tekniska Högskola.

Jonas Kjellberg. Grosshandlare och ordförande i Göteborgs äldste (stadsfullmäktige). Han ägde ett stort socialt patos som bottnade i en djup religiositet och grundade Kjellbergska flickskolan som fortfarande finns kvar som Kjellbergska gymnasiet. Han var gift med Maria Elisabet Flygare, enda dotter och arvtagare till superkargören Paul Johan Flygare

Laurent Tarras. Grosshandlare, redare. Han innehade sillsalteri och oljeslageri (trankokeri). Trankokeriet med sina 12 grytor inrättades av den tidigare nämnda engelske ingenjören Stawford. Tarras var en av Göteborgs rikaste invånare. Han var gift med en syster till Carl Bagges hustru.

Det fanns alltså stora ekonomiska muskler i det här konsortiet och Ruuth hade helt rätt i sin oro att stenkolsverket skulle kunna bli dyrt. Men 1797 kunde den konstituerande bolagsstämman avhållas som räknas som Höganäsbolagets födelse.

Verksamheten

När väl alla hinder för påbörjandet av brytningen hade undanröjts anställdes en gruvingenjör vars uppgift var att prospektera och exploatera området, anskaffa arbetskraft och behövlig maskinell utrustning, ansvara för den dagliga verksamheten m.m. Valet föll på den tidigare nämnde engelske ingenjören Thomas Stawford som hade utfört en del arbeten inom konsortiet och därvid gjort sig känd som en pålitlig, kunnig och arbetsam person.

Thomas Stawford var född 1766 i Durham, England. Han hade, enligt egen uppgift, genomgått en gedigen teknisk utbildning och hade en mångsidig teknisk begåvning. Av Kungliga Vetenskaps- och Vitterhetssamhället i Göteborg erhöll han högsta utmärkelsen för en avhandling med titeln "Practical Observations on Building Oil Boilerys for Train Oil".

1796 kom han till Höganäs där han ledde gruvverksamheten till sin död 1831. Under hela denna tid skrev han omfattande dagböcker vilka är ovärderliga källor för den historiska forskningen. Om Stawford skulle man kunna säga att om det var Ruuth som grundade Höganäs så var det Stawford som byggde den plattform som så småningom skulle



*Thomas Stawford var en föregångsfigur inom järnvägar och ångmaskiner i Sverige. Trots sina stora insatser är han i stort sett glömd, till och med i sin hemstad Höganäs.
[Höganäsbolagets historiska arkiv]*

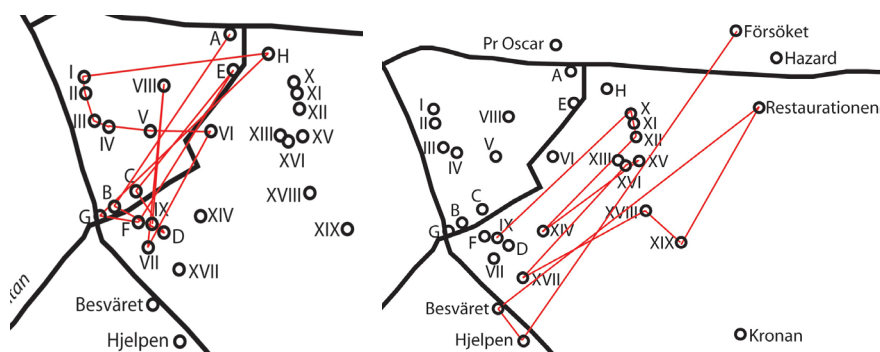
bli Höganäsbolaget och Höganäs kommun. Han fick arbeta mycket hårt för att introducera det engelska industriella tänkandet i Höganäs. Han konstruerade och byggde vagnvägar, järnvägar, ångmaskiner, pumpar och många andra tekniska hjälpmedel. Han införde moderniteter som företagsläkare och skolor. Han planerade för byggnation på Höganäs Övre, en stadsplan som fortfarande till stora delar gäller.

En lite udda uppgift var att tillsammans med häradshövding I Bergman göra en skiss för en ny kyrka i Viken. Denna nya kyrka invigdes i juli 1826. En

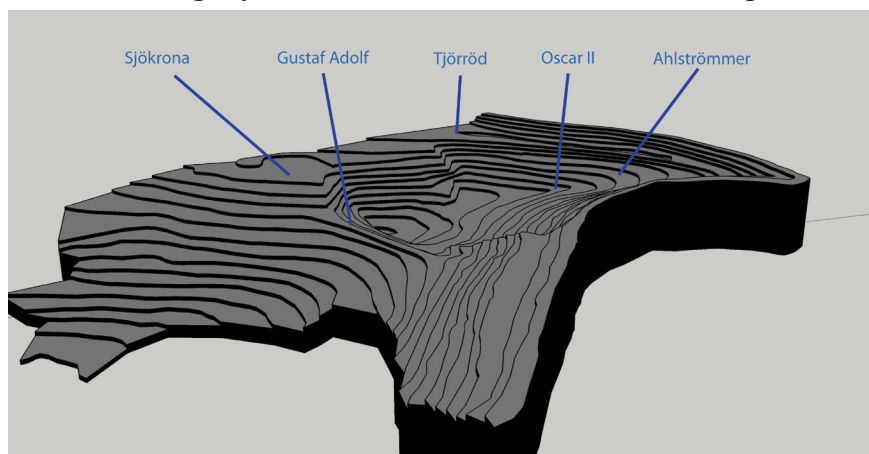
annan sådan uppgift var att 1828 göra en beräkning över vilka åtgärder som skulle behövas inför en renovering av Kullens fyr.

Personligen drabbades han av många motgångar. Hans hustru, son och brorson dog tidigt. Han fick aldrig se det företag, som han satsat så mycket på, ge någon vinst. Han fick väl heller aldrig den ställning i företaget som han utlovats. Thomas Stawfords brorson Robert och framför allt hans son John deltog aktivt i skötseln av gruvan från mitten av 1810-talet. Under denna period var Thomas mycket på resande fot. Han hade en rad konsultuppdrag som rörde konstruktion av ugnar och tillverkning av ångmaskiner. John dog 1820, 31 år gammal och Robert 1822, 28 år gammal.

Utöver Stawford anställdes under de första åren en kassör (Borgström) och en kvartersman (Håkan Björnbeck) som skulle ansvara för byggverksamheten. Som ansvarig för hamnen anställdes en skeppare (Hen-



De två första stadierna i Stawfords prospektering kan visas genom att med linjer förbinda schakt i tidsordning. Till vänster kan man ana ett letande baserat på resultatet av föregående schakt. Till höger har han hittat två områden som han sicksackar mellan. Under den tredje perioden har Stawford fått klarhet i att han måste söka sig bort från Tjörred mot de mer djupliggande flötser som han funnit vid Ryd. Parallellt med anläggandet av alla schakt arbetade Stawford intensivt med jordborr. De borrar som kom till användning var en utvecklad variant som tagits fram av Polheimer under hans tid i Höganäs.



Det skulle dröja nästan hundra år innan Höganäsfältet var helt kartlagt. Bilden ovan visar de stora variationerna i djup från några meter vid Tjörred till 100 meter vid Gustaf Adolf.

Egentligen är det två flötser som var brytvärda i Höganäsfältet. Flötserna låg normalt med 20-30 meters djupskillnad. Den övre, A-flötsen, benämndes Grevinnan Ruuths flöts och den undre, B-flötsen, Fru Bagges.

1, 2, 4, 10, 17, 19, 20, 25
och 26. Bostadshus

3. Ljusstöperi mm.

5. Sandstenskontoret

6, 7, 8 och 24. Glasbruk

9. Kassör/kamrer bostad

11. Kasern

12. Sammankomsthuset

13. Vagnshus/stall

14. Magasin

15. Bryggeri/bageri

16. Kommande eldkvarn

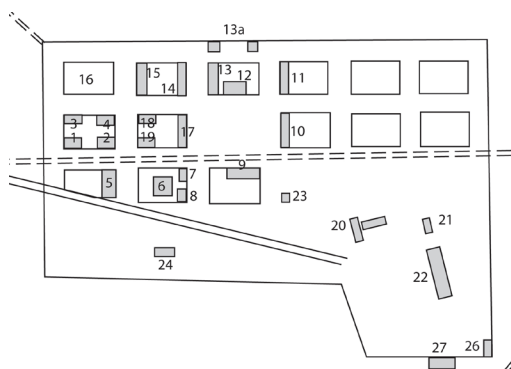
18. Marketenteri

21. Smedja

22. 74" ångmaskin

23. Bageri

27. Stall



Stadsplanen som togs fram efter beslutet att nya gruvan skulle placeras på Ryd. Ovanstående skiss är baserad på den ritning som utfördes av John Stawford år 1810.

Kanalen är markerad med heldragna linjer och vägar med streckade.

rik Assberg). Dessutom anställdes en företagsläkare (Johan Göthar Kinberg) samt en lärare för den skola som Stawford inrättat (Alexander Hult). En löjtnant (Johan Magnus Polheimer) anställdes för bl.a. borrhingsarbetet men han avskedades redan vid 1798-års stämma. Anledningen är oklar.

Stawford som prospektör och "driftsingenjör"

När Stawford kom till Höganäs 1796 visste han inte mycket mer om kolflötsens belägenhet än vad som framkom genom det schakt som hade anlagts i Tjörred 1795 och de undersökningar som utförts av Polheimer några år tidigare. På markytan fanns inget som avslöjade vad som doldes därunder så hans första åtgärd var att lite slumpmässigt anlägga ytterligare schakt och arbeta med jordborr. Den här perioden av planlöst sökande pågick några år och resultatet blev att han kunde konstatera att det fanns en hel del förkastningar inom området, att flötsen inte låg vågrätt och att marken var mycket sank varför det behövdes tillgång till effektiva pumpar.

Nästa period präglas av systematiskt sökande. Provborrhningarna gav ett entydigt resultat; de bästa kolen fanns på större djup men schaktsänkningarna visade också att ju djupare schakt desto mer vatten. Detta var alltså en period där utveckling av och tillgång till pumpar fick styra

prospekteringen.

Under den tredje perioden blev Stawford införstådd med att han för att få lönsamhet på gruvverksamheten måste nå ner till riktigt djupa flötserna på Höganäs Övre och där behövdes schakt med ett djup ner mot 80 meter. Vissheten hade kommit från några borrhål som han slagit ner vid Brorsbacke och på Ryd. Kolflötsen låg på 51 resp. 78 meters djup och hade en mäktighet av mer än en meter. Efter att diskuterat läget vid bolagsstämman 1802 var ägarna med Ruuth och Stawford överens om att den nya gruvan skulle placeras vid Ryd. Med detta beslut började en hektisk verksamhet med uppgörandet av stadsplan, uppbyggnad av behövliga byggnader, uppställning av en ångpump som skulle kunna hålla vattnet stången i ett schakt betydligt djupare än vad man dittills hade anlagt.

Det visade sig dock vara förenat med mycket stora problem att sänka det nya schaktet i Ryd. Trots att en nya 74" ångpump hade monterats kunde man inte bemästra vattnet. Pumpens kapacitet var tillräcklig men eftersom driftsäkerheten var låg blev effekten över tid också låg. Detta medförde att man var helt beroende av det gamla fältet i Tjörred för tillgång till kol för internt såväl som externt bruk. Man blev därför tvingad att anlägga flera nya schakt i Tjörred. Även om man fick göra en paus i avsänkningen av schakt Ryd lät man pumpen gå eftersom Stawford år 1804 hade konstaterat att pumpningen här sänkte vattennivån även i Tjörredsältet.

Vid Brorsbacke försökte man samtidigt att anlägga ett schakt med tanke på att kolet här inte låg lika djupt som vid Ryd. Men problemet med vatten var likartat som vid Ryd. Dock lyckades man, tillfälligtvis, nå den eftertraktade flötsen på nyårsafton 1804. För att stötta pumpen på Brorsbacke förstärktes ångmaskinen i Ryd med en kondensor och de båda pumparna förenades med en 683 meter lång stånggång. Detta löste inte problemen vilket gjorde att man fick avbryta försöken vid Brorsbacke i väntan på bättre utrustning. Den befintliga ångmaskinen på Brorsbacke blev kompletterad med ytterligare en något större maskin. Det visade sig att denna var behäftad med många fel varför effekten blev låg. Att det inte enbart var naturkrafter Stawford hade att brottas med visar en notering i hans dagbok: *För första gången sedan förra året började de i morse åter bryta kol vid Brorsbacke men som så många av karlarna voro berusade fick jag mycket lite uträttat.*

Vid årsskiftet 1806/1807 fanns sju ångmaskiner i drift från 74" ångcylindrar ner till 15".

Efter alla misslyckade insatser för att bemästra vattenflödena i de nya

schakten spred sig en oro bland aktieägarna. Bedrevs arbetet på rätt sätt? Man inkallade en expert från England för en bedömning av Stawfords arbete. Den engelske experten övertog också ansvar för borringarna för att förhindra skönmålning av borresultatet. Stawford välkomna detta men i hans dagbok kan man mellan raderna läsa att han tog mycket illa vid sig av de här misstankarna. Det gick så långt att han lät de ansvariga för det borrhål på Ryd som gett underlag för beslutet om flyttningen hit inför Helsingborgs rådhusrätt svära en ed på att resultatet var korrekt. Periodvis var Stawford mycket ute på resande fot, oftast då i samband med kontroll av tillverkning av delar till ångpumpar. För 1812 noterar han 22 resor till Helsingborg där varje resa oftast kräver 2-4 dagars



*Huvudet på aktiebrev från 1805. Bilden föreställer stenkolsverksamhetens anläggningar men är sedd genom konstnärens ögon. Från vänster syns Ryd med ångpumpens skorstenar, Sammankomsthuset, arbetarbostaden (nuvarande Klockhuset), glasbruket vid den rykande skorstenen och Sandstenskontoret. Nästa grupp är Brorsbacke. Schaktet mitt i bild bör vara Sch VI med Sch D längre bort till höger. Väderkvarnen till höger kan vara en väderpump, alltså en vindkraftsdriven pump. Till vänster om väderpumpen syns en hästdragen rad av vagnar på Sveriges första järnväg.
[Höganäsbolagets historiska arkiv]*

bortovaro. Annars ägnades dagarna åt ett ständigt avhjälpande av haverier på pumpar samt sänkning av nya schakt inom den gamla gruvan. Det var mycket vanligt att nya schakt gavs namn efter viktiga händelser. Så till exempel blev ett schakt, som började sänkas 1815, benämnt "Union" efter den då etablerade unionen mellan Sverige och Norge. "Union" var schakt nr arton eller artan på höganäsiska. Artan blev sedan Ärtan och följdriktigt blev intilliggande schakt "Bönan". 1817 avsänktes schaktet "Associationen" eftersom Ruuth överlämnat sina aktier till sina arvtagare. "Besväret", som sänktes 1818-1819, döpte Stawford till "Troublesome" efter de stora svårigheter man haft vid sänkningen. En liten notis i dagboken, som gällde vintern 1818-1819, kan vara värd att notera: *Det har icke snöat sedan den 10 december och mycket litet regn. Det har icke i mannaminne varit en så mild vinter i Sverige. Icke endast i Skåne utan även långt norr om Stockholm ligga fälten bara, något som aldrig brukar förekomma vid denna tid på året, och som förmodligen härrör från de klimatförändringar, vilka uppstått genom att väldiga isberg lossnat i närheten av Nordpolen och setts flyta omkring så långt ned som vid 40:de breddgraden.*

Verksamheten led alltmer av brist på kontant kapital. 1817 behövdes läder till backventiler. Läderet fanns i Helsingör men levererades inte eftersom säljaren inte gav krediter. Den 2:e juni 1818 fanns inte tillräckligt med pengar för att betala ut lönerna.

1820 inträffar en kris i företaget. Den 30:e juli på ett ägarmöte konstateras att pengarna var slut och några förskott från ägarna kunde inte utlovas. Samtlig personal skulle sägas upp men Stawford får order att försöka hålla kvar så många som möjligt. Man försöker hitta en köpare till företaget. Stawford kommenterar det inträffade med att om inte ordförande Greve De la Gardie tagit ut Rdr 13 200 som en retroaktiv ersättning för sitt arbete och dessutom står i skuld med Rdr 3 á 4 000 till verket hade inte krisen behövt uppstå. Den 17:e oktober skriver Stawford: *Fortfarande inga pengar till karlarnas avlöning, och den skadliga verkan av att varje vecka giva dem brännvin kan man icke göra sig en föreställning om utan att vara på ort och ställe.*

Den 1:e april 1821 offentliggjordes De la Gardies beslut att endast 50 man skulle återfå sitt arbete i gruvan. Detta ansåg Stawford och arbetarna vara en omöjlighet och lovade Stawford att stanna kvar i väntan på att han eventuellt skulle få arrendera gruvan.

Inte förrän den 12:e november 1823 kom meddelandet att riksdagen hade godkänt den ansökan om ekonomisk hjälp som skulle rädda verket. Bolaget kom därefter att ombildas och den 23:e juni noterar Staw-

ford att alla aktierna nu hade tecknats och det nya bolaget skulle överta alla inventarier från det gamla.

Den 7:e juni 1820 påbörjades "det nya huset på Ryd". Det är detta hus som senare skulle kallas "Fyrkanten".

Den 28 april 1826 kommer en herr Watson till Höganäs för att inspektera ångmaskinerna. Stawford anser att han inte har erfarenhet för detta arbete men en månad senare erhåller han brevledes besked från af Uhr att Watson anställts för reparation av ångmaskinerna. Watson och af Uhr reser därefter till England för att inköpa en ny maskin för Ryd. Detta var ett hårt slag mot Stawford eftersom han måste ha uppfattat händelsen som ett misstroende från ägarna mot hans sätt att driva verksamheten. Han får tillfälle att återkomma i frågan den 23:e juni 1827 då han skriver: *Som prov på sättet huru Gruvans angelägenheter ovan jord skötas kan med rätta anföras, att eldmaskinerna innan Major Gram (Mjor Gram hade efterträtt Kjellman i Verket och var en aktiv delägare) hade chefskapet ovan jord, alltid höllos i bästa skick, men då vi i dag behövde en av de två maskinerna, voro båda fullkomligt obrukbara, emedan de sedan 2 år tillbaka behövt nya rör.*

I augusti 1829 kommer nästa slag. Då får Stawford besked om att han endast ska ägna sig åt underjordsarbetet. Allt ovan jord hantearas av en Peters som Stawford har odugligförklarat vid tidigare tillfällen.

Stawford hade ganska tidigt insett att om han ville behålla en fast arbetarstam måste han se till att det i det nya samhället som

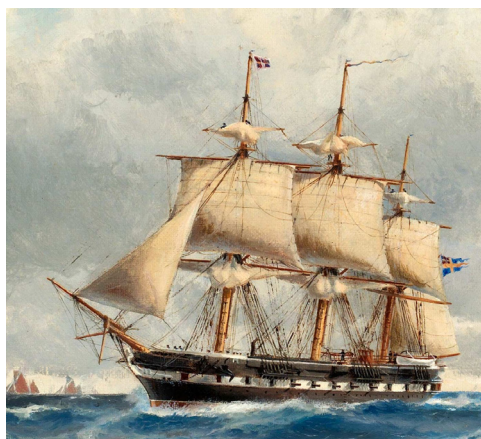


Vagnvägarnas utbredning alldeles i början av 1800-talet. Dessa vagnvägar bestod av träräls på vilka vagnar med järnhjul försedda med fläns rullade fram dragna av hästar.

växte fram fanns efterfrågade servicefunktioner. Tidigt instiftade han änke- och pupillkassan. 1828 inrättade han en ”mindre” Lancasterskola med plats för 110 barn.

Transporter

Redan från första året utvanns en hel del kol som skulle transporteras ner till hamnen. Eftersom det inte fanns några vägar i området skedde transporten över åkrar och öppna fält. Vid hamnen skedde en omlastning till mindre båtar som kunde transportera kolet ut till köparens skutor. Hela denna process var omständlig och dyr. Stawford planerade och byggde en vagnväg från gruvområdet till hamnen där den slutade i en brygga varifrån lastning av skutor skedde. Vagnvägen, ca 1,7 km lång, med tillhörande brygga var en stor investering som



stod klar 1799. Kostnaden blev ca 5 300 Rdr (motsvarar ca 1,5 milj. kronor i 2015 års penningvärde). Rälsen var till-

En svensk fregatt av den typ som engelsmännen använde för att hålla Öresund öppet under Napoleonkrigen [Wikimedia]

verkade av hårt trä medan vagnarna, som drogs av hästar, hade järnhjul med fläns efter engelsk förlaga. Om den här anläggningen var att betrakta som en järnväg var detta den första i Sverige.

Transporten i gruvorna skedde med slädar dragna av små ponnyer av den nu utdöda arten Ölänning.

Vid sänkning av schakten inom den nya gruvan, Brorsbacke och Ryd, åtgick mycket kol till ångpumparna. Detta kol transporterades från den gamla gruvan på dåliga vägar vilket blev dyrbart. År 1805 anlades därför en järnväg från den gamla gruvan fram till Brorsbacke. Järnvägen bestod av gjutna vinkeljärn placerade direkt på marken. Vagnshjulen var av trä. Om inte den tidigare järn-(trä-)vägen var det så var det denna som var den första järnvägen i Sverige.

Stenkolsverket och Napoleonkrigen

Transport av kol till kunder skedde nästan uteslutande till sjöss. Efter-



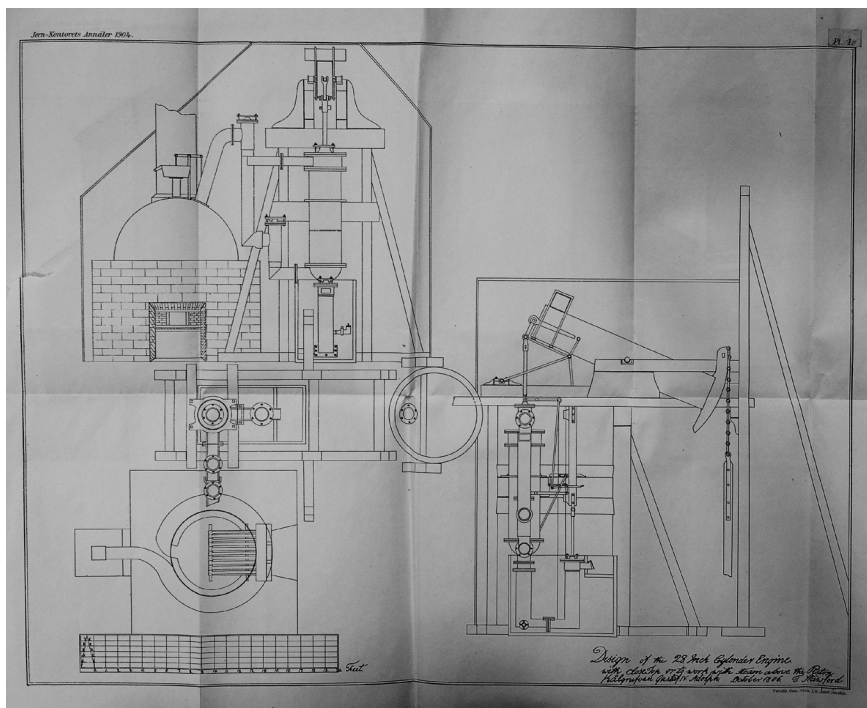
Stawfords bostad med kontor på bottenvåningen, det s.k. Sandstenskontoret, byggdes 1804. Blev 1854 prästgård för bruksförsamlingen som lades ner 1919 då huset övergick till att bli pastorsexpedition för Höganäs församling. Här har också funnits civilförsvarets ledningscentral m.m. Huset revs 1968.

Nu ligger bostadsområdet Trevnaden här med en litet grönområde, lagom stort för ett minnesmärke inom synhåll för Ruuths staty på andra sidan gatan.

[Foto: Höganäs kommuns bildarkiv]

som hamnen var ganska grund var det mindre skutor som ombesörjde frakterna vilket tycks ha fungerat utan större problem. Under 1800-talets första årtionden, då Sverige låg i krig mot Frankrike, Ryssland och Danmark, förekom stora problem med sjöfarten i Öresund. Trots att engelska flottstyrkor ständigt visade sig i sundet förekom det att kol-lastade skutor kapades ända inne i Höganäs hamn. Längs kusten fanns svensk militär för att förhindra en fientlig landstigning, så även i Höganäs. När den pionjärkår som var förlagd till Höganäs lämnade platsen övertog Stawford kommandot över det kanonbatteri, med två 9-pundiga kanoner, som fanns vid hamnen. Batteriet kom senare att förstärkas med tyngre artilleri. Under 1812-1813 förekommer ganska många incidenter vid hamnen. Kanonerna måste användas vid flera tillfällen för att jaga iväg kapare.

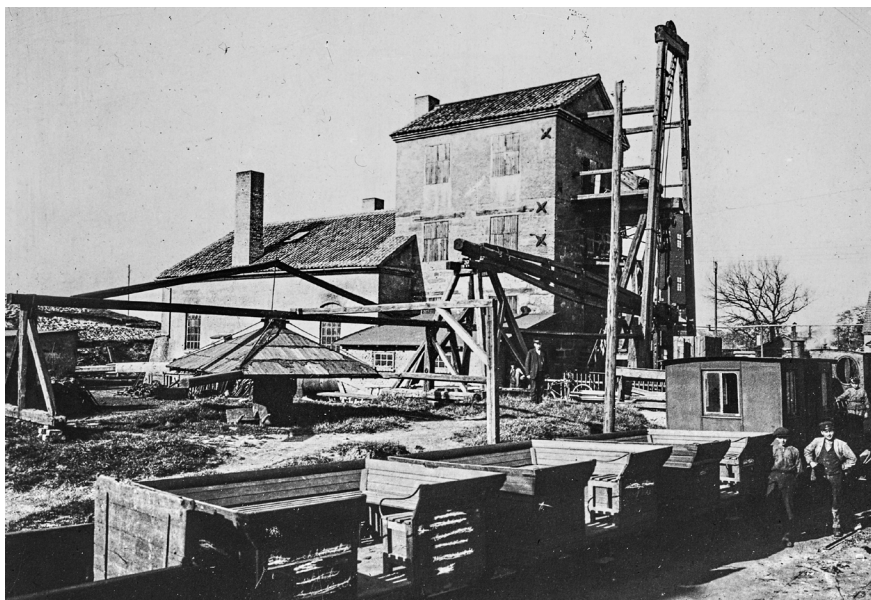
Störningarna i fartygstrafiken vållade Stenkolsverket mycket problem



*En av Thomas Stawfords ritningar till en 28 tums ångpump av den typ som användes under hela 1800-talet och som bestod av en vipp-arm med ångcylindern på ena sidan och pumpstången på den andra. Pumpstången gick ner till pumpcylindern längst ner i schaktet. Röret som ledde vattnet upp till markytan var oftast tillverkat av trä. Pumparna hade god kapacitet men var mycket otillförlitliga. De krävde mycket tillsyn och i ett samhälle som flödade av brännvin var detta ett problem, enligt Stawfords dagbok.
[Höganäsbolagets historiska arkiv]*

med åtföljande stora förluster.

Även om Sverige var i krig med Danmark levererades relativt mycket kol till Köpenhamn. Stawford hade förhandlat fram tillstånd till exporten genom sina goda kontakter med den engelske amiralen Samuel Hood. Det var denne Hood som fick ge namn åt det engelska slagskepp som sänktes av Bismarck 1941. Stawford var flitig gäst hos den engelska flottan och fungerade som en kontakt mot land. Han ordnade leveranser av vatten och livsmedel till flottan, bl.a. nämns en leverans av femton levande oxar. Under år 1813 besöker han engelska krigsfartyg tio gånger enligt dagboken. Vanligtvis är han middagsgäst men vid ett



*Från en gammal glasplåt kommer ovanstående foto av den större av de båda Owenska pumparna. Den låga byggnaden till vänster innehåller ångpannorna medan i högdelen finns ångcylindern med vipparmen som sticker ut ur muren. Den arm som sticker ut åt vänster styr pumpstången i horisontalled.
[Höganäsbolagets historiska arkiv]*

tillfälle är han ombord tolv dagar då han följer med HMS Hamadryad till Göteborg. Vid ett annat tillfälle var Ruuth och Stawford bjudna till Konteramiral Berties flaggskepp för att övervara en teaterpjäs ombord. 1809 följde Stawford med HMS Stately som gäst till England. Han återvände efter något mer än 4 månader till Höganäs.

Länshållning

Det var stora mängder vatten som man tvingades pumpa upp ur schakten i Höganäs för att kolbrytning skulle kunna ske i någorlunda acceptabla förhållanden. Att arbetarna i gruvan tvingades ligga i vatten och hugga kol var inte ovanligt. Från början skedde länshållningen manuellt med hjälp av handvindar och tunnor. Vid större djup kom hästvandringar till hjälp.

I England hade ångmaskiner funnits sedan början av 1700-talet varför Stawford hade en hel del kunskap med sig till Sverige om dessa maskiner. I Sverige hade endast sporadiska försök med ångmaskiner utförts fram till slutet av 1700-talet. Tillgång till billig vattenkraft hade starkt

begränsat behovet av ångkraft.

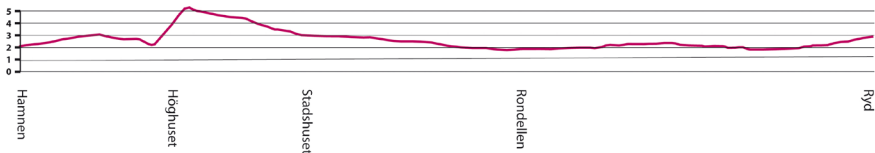
Den första ångpumpen i Höganäs var en mindre maskin, delvis hemmagjord, som 1798 sattes upp i schakt d, också benämnt Maskinschaktet. Därefter följde en rad maskiner som efter hand blev större och större. Stawford konstruerade och ritade själv flera av de pumpar som kom till användning i Höganäs. Hans stora problem var bristen på kompetenta gjuterier för tillverkning av de större detaljerna. Som ett exempel skriver han i sin dagbok om en beställning av en cylinder hos Huseby. Det första försöket misslyckades. Nästa försök blev bättre, men skriver han: *Jag var tvungen att låta arbetet stå stilla [i Höganäs], tills en större cylinder kunde anskaffas, för vilket ändamål jag reste till Huseby, där jag borrhade en cylinder på 15 tum och svarvade en kolv och kolvstång till denna, och det gjorde jag med mina egna händer, eftersom de vid Huseby icke förstodo sig på en dylik procedur.* Någon förbättring blev det då Ruuths gjuteri i Helsingborg började sin verksamhet år 1800.

Pumparna flyttades ofta mellan de olika schakten i takt med att behoven växlade och nya maskiner tillkom. Det förekom också att man överförde kraften från en ångpump till ett närliggande schakt med en s.k. stånggång, en anordning som överförde pumpprörelsen via pendelupphängda horisontella stänger.

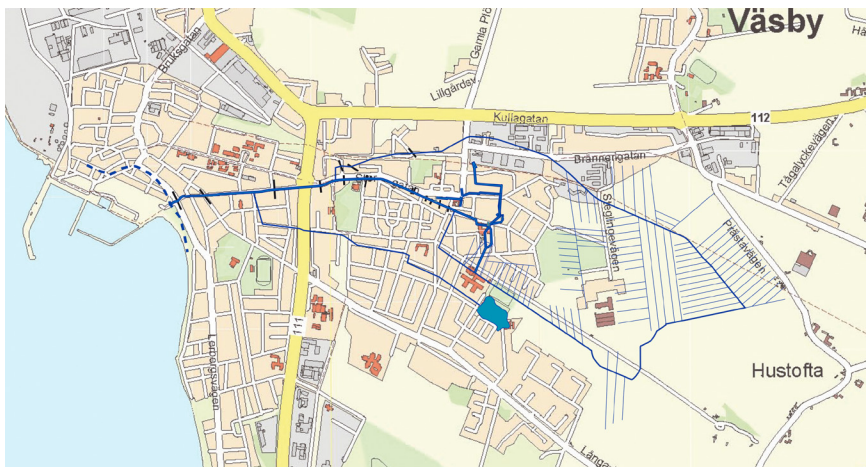
De sista ångpumparna som beställdes under Stawfords tid var de kända Owenska pumparna som levererades ett år efter Stawfords död. Dessa var de sista som liksom alla de föregående byggde på principen att man kopplade ångcylinderns kolvstång till den ena änden av en kraftig vippbalk som var lagrad på mitten. I den andra änden av balken monterades en stång som nådde ner till botten av schaktet och där drev en kolv-pump som lyfte upp vattnet till ytan. Hela maskinen fungerade då som ett "gungbräde".

Man kan nog med fog påstå att Stawfords ångmaskiner i Höganäs och

Höjdkurva längs Storgatan ca 1920



Inför igenfyllningen av Stawfords kanal i början av 1900-talet gjordes en uppmätning av marknivån från hamnen till Ryd. Hela centrala Höganäs ligger i svackan.



Kanalen från Ryd till hamnen var ett stort projekt. Den totala längden var ca 1,5 km. Vintertid uppstod ofta problem med isbildning och sommartid pågick mycket ofta upprepningar. Minst ett dödsfall har noterats då en kvinna som tvättade kläder föll i och drunknade. Då kanalen byggdes fanns ingen bebyggelse längs dess väg men allteftersom samhället utvecklades kom kanalen att fungera som ett öppet avloppsdike med alla de sanitära olägenheter det medförde. Slutligen blev den kulverterad vilket var färdigt under 1930-talet.

hans ganska omfattande konsultverksamhet inom det här området var något av ett genombrott för ågan i Sverige.

Stawfords dräneringsverksamhet.

I dag på f.m. tog jag höjdskillnaden mellan havsytan och ytan av den sjö, som bildats mellan Hultabo och Långaröd, och fann, att havsytan ligger 9 fot under den senare.

Ovanstående kan läsas i den dagbok som Stawford skrev under hela sin tid i Sverige. En annan som skrivit om det vattensjuka Höganäs är Olof Nordstrand i sitt blad "Gammalt och Nytt". Ur första häftet från 1926 kan man läsa: *I början av 1800-talet var Höganäs ett fullkomligt träsk. Trakten var ouppodlad och saknade afledningar för vattnet. Sjön hade bildat en hög sandrefvel längs stranden som hindrade vattnets utlopp från land.*

Stawford skriver i sin dagbok den 22/4 1823: *Allt som vanligt vid Gruvan, men det är mycket vatten på marken, som vi hålla på att dika bort.* Vid något annat tillfälle skriver han på tal om utdikning av marken att det är onödigt att dagvattnet först ska rinna ner i gruvan för att sedan behöva pumpas upp igen. Det behövdes någon form av dike till



Ett minnesmärke i gjutjärn över Stawfords första fru, Margaret, som dog 1820. Minnesmärket, som är ca 2 meter högt, finns i Väsby kyrka till vänster innanför ingångsporten. Troligen är det gjutet av Thomas Stawford själv, kanske i Ruuths gjuteri i Helsingborg.

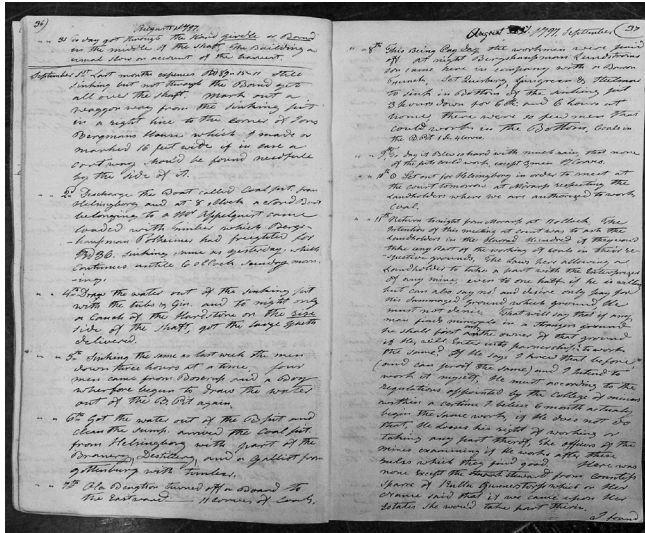
stranden som kunde ta hand om allt ytvatten från Höganäs övre vilket Stawford snabbt insåg. Redan 1801 påbörjade han det byggnadsverk som under ca 125 år skulle kallas Kanalen och som sträckte sig från Ryd på Övre ner till hamnen, en sträcka på ca 1,5 km. Kanalen har en intressant historia. Se http://www.stawford.se/pdf/rapport15_kanalen.pdf Till den här kanalen kopplades ett antal diken för dränering av omgivande markområden men också vattnet från pumparna i gruvan vid Ryd leddes till kanalen. Det var ett omfattande dikningsföretag som visade sig fungera bra. Men då marken hade torkat och uppodling genomförts rann inte ytvattnet fram till kanalerna längre utan ner i gruvans orter, vilket Stawford klagar över år 1830. Kanalen, som passerade i en tunnel genom Lithorinavallen, avslutades med en akvedukt ut över vattnet varifrån kol som transporterats på pråmar från gruvorna skulle kunna tippas ner på väntande skutor. Transporten via kanalen stötte på många problem varför denna metod övergavs

efter bara något år. Runt sekelskiftet 1800 var det mycket kalla vintrar. Stawford noterar i sin dagbok att den 19:e mars 1800 åkte herr Bagge på isen i en släde med 2 hästar från Köpenhamn till Landskrona. Kanalen lades igen på 1930-talet efter en rad "öppenhjärtiga" diskussioner mellan Höganäsbolaget och Höganäs kommun. Vid något tillfälle

drogs meningsskiljaktigheterna inför domstol.

Från den gamla gruvan på Tjöröröd hade Stawford redan 1798 grävt en kanal till nuvarande hamnen för ytvatten och vatten från gruvorna.

Vattenmängderna som pumpades upp var betydande. Under en månad 1808 uppgick den uppumpade vattenmängden till i genomsnitt 254 m³/dygn ett värde som stigit till 19 000 m³/dygn år 1899. I etthundra femtio år pumpade man och marken blev så småningom uppodlingsbar



och möjlig att bebygga. Sedan en tid tillbaka har man slutat pumpa.

Stawford privat

Stawford var troligen en ganska bitter man då han dog. Hans första hustru, hans son och hans brorson hade samtliga avlidit. Ingen av familjen Stawford fanns kvar i Höganäs efter honom. Han hade aldrig fått se sitt livsverk bli ekonomiskt

Ett uppslag av en av Stawfords dagböcker som han skrev under hela sin tid i Sverige. De är skrivna på engelska men översatta av bergsingenjör Axel Martin på 1940-talet. Denna översättning finns tillgänglig på:

<http://www.stawford.se/sd/stawford.htm>

bärkraftigt. Inte heller hade han fått den status i företaget som han förmodligen hade förväntat sig. Under de sista åren av sitt liv hade dessutom ägarna anställt tjänstemän i "hans" företag som väsentligt beskar hans makt.

Hans första hustru, Margaret, omnämns endast fem gånger i dagboken och då mest i samband med hennes sjukdom och död. Om hennes bortgång skriver han: *I dag fördes Fru Stawford till sitt sista vilorum. Hon lämnade detta liv för ett bättre den 9:e kl. 12 middagen efter en lång och svår sjukdom, och man kan med rätta säga, att hon bar den med kristen sinnesstyrka och undergivenhet. Jag skall aldrig glömma den goda och vän-*

liga hjälp, som denna tid visats mig såväl av Greve G. E. Ruuth som av Major Gram och hans Fru.

– Ingenting nytt vid Gruvan med undantag av att vi börjat taga ned de delar av 74"-maskinen, som göra den till en omodern maskin, och sätta till en luftpump och kondensor.

Året därpå var det dags igen. I dagboken skriver Stawford för den 16:e december 1820: *Det har icke hänt något särskilt vid Gruvan under den gångna tiden, men för mig personligen en hel del. John, som började tillfriskna från sin sista sjukdom, insjuknade åter, som sagt, den 7:e och dog den 9:e kl. 9. 15 på morgonen utan kamp. Han begrovs i går enligt egen önskan vid sidan av sin Mor. Greve G.E. Ruuth och hans båda söner följde honom till hans sista vilorum.*

Den 14:e augusti skriver Stawford: *I går begrovs min brorson Robert Stawford. Han dog den 9:e efter en långvarig sjukdom.*

Efter detta finns ingen i släkten Stawford kvar i Höganäs mer än Thomas själv och tillfälligtvis en niece vid namn Jane.

Stawford var ingen keramiker och han förstod alldeles försent att företagets framtid låg i kombinationen lera - kol. Inte förrän 1828 fanns en ugn för eldfast tegel. Då hade också ett tegelbruk för glaserat taktegel börjat byggas, men man kan inte utläsa någon entusiasm i dagboken över den här verksamheten. Ett år efter hans död började man tillverka hushållskeramik i Höganäs. Efter ytterligare tretton år, alltså 48 år efter starten i Höganäs, kom den första utdelningen till ägarna. 48 år av ständiga förluster innan de stora vinsterna kom. Jämför det med vår kvartalsekonomi som är en ledstjärna i den moderna företagsekonomi!

Erik Ruuth har, helt välförtjänt, fått en staty, ett kulturhus, en förskola, en park, en esplanad som minne efter sig men det enda minnet efter Stawford i Höganäs är en gata på Höganäs Övre, förmodligen den enda gata som inte är utlagd av honom själv då han planerade området. Vägen fanns troligen där som en fägata långt föra Stawford.

Ruuth grundade staden Stawford byggde den

Några av källorna:

Bokserien: "Stenkol och lera" utgiven av Höganäs Aktiebolag

"Från stenkol och lera till järnpulver", ISBN: 9187944081

"Minnesblad till Höganäs 100-års-jubileum", H. A. Mueller 1897

"Skånes stenkolsfält och -grufvor", Erdman 1887

Stawfordska Sällskapet som handlägger Höganäsbolagets historiska arkiv

Foto och bilder: Lars Dahlbom om inget annat anges.